

Když věda potkává dobrodružství aneb (Nejen) botanický odkaz Tadeáše Haenkeho

Hvězdicovitá rostlina *Plagiocheilus tanacetoides* (Asteraceae), druh *Airampoa ayrampo* (nyní *A. soehrensii*) z čeledi kaktusovitých (Cactaceae) nebo sekvoj vždyzelená (*Sequoia sempervirens*). Co mají tyto tři druhy společného? Kromě amerického kontinentu, na kterém přirozeně rostou, je to také jejich evropský objevitel, který tyto rostliny poprvé vědecky popsal nebo umožnil jejich následný vědecký popis. A byl to rodák z Čech. Tadeáš Haenke se narodil 5. prosince 1761 v Chřibské v severních Čechách jako sedmý z 12 dětí Eliase Georga Thomase Haenkeho a Anny Rosalie rozené Eschlerové. Během svého života se dostal do Peru, Chile, Bolívie, Mexika, na Filipíny, do Kalifornie a byl prvním Čechem na Aljašce. Objevil a popsal na tisíce druhů rostlin, editoval osmé vydání Linného *Genera Plantarum*, založil první botanickou zahradu v Jižní Americe a provedl první očkování proti neštovicím v Latinské Americe. Přesto o něm v našich krajích ví jen málokdo. V Živě byl T. Haenke stručně představen v monotematickém botanickém čísle (2012, 4: LXXXVI–LXXXVII).

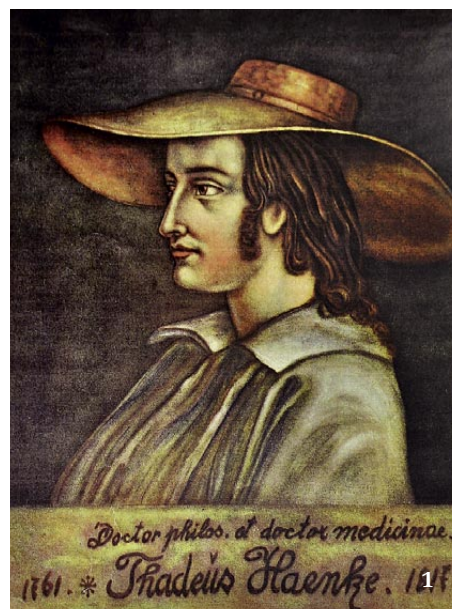

Psal se r. 2017 a jako student bakalářského oboru Hospodaření s přírodními zdroji tropických a subtropických oblastí na Mendelově univerzitě v Brně jsem poprvé narazil na jméno Tadeáš Haenke. Přečetl jsem si o něm dva články z internetu a jeho příběh mi připadal zajímavý, víc jsem se tématem však nezabýval. V březnu 2023 jsem se ale přestěhoval do Peru. Při jedné cestě na jih země, do regionu Arequipa s krásnými horami, údolím Colca a kondory, jsme objevili také minerální vody Yura. Jeden z tamních termálních bazénů nese jméno Tadeo Haenke.

Český botanik, lékař, přírodovědec, etnograf z 18. století Thaddeus Xaverius Pere-

grinus Haenke (obr. 1) byl významným účastníkem španělské expedice do zámořských kolonií, vedené italským kapitánem Alessandrem Malaspinou (obr. 3).

Tentokrát jsem už nezůstal u článků z internetu a do tématu se ponořil. Vyhledávání v digitálních archívech v České republice, Španělsku, Peru, Bolívii... Psaní e-mailů českým velvyslancům, pracovníkům Národního muzea v Praze a dalším lidem, kteří by mohli mít více informací. Dokonce vyhledání žijících potomků Tadeáše Haenkeho a setkání s nimi, i když jen on-line. Vydejte se tedy se mnou a Tadeášem na dobrodružnou (nejen) botanickou cestu jeho životem.

1 Portrét mladého Tadeáše Haenkeho, autor neznámý. Foto F. Sajdl

2 Lipnice plíhā (*Poa laxa* Haenke) roste u nás pouze v subalpínském a alpínském stupni Krkonoš, byla popsána ze svahu Sněžky. Foto J. Štursa

První krůčky k velkým objevům

Bylo 5. prosince 1761, když se do již početné rodiny v Chřibské na Děčínsku narodil Tadeáš. Jeho otec byl místním rychtářem, přesto rodina penězi dvakrát neoplývala. Tadeáš však měl odmala velké hudební nadání, kterého si všiml jeho strýc z matčiny strany. Strýc Mattheus Eschler byl farářem v Robči a významným místním varhaníkem. Byl to právě on, kdo Haenkemu poskytl první hudební vzdělání a základy latiny a italštiny. Jak čas plynul, z Tadeáše se stala velká ryba v malém rybníce. Přesunul se tedy do Prahy, kde byl nejdříve přijat do jezuitského semináře u sv. Václava. Na studium si vydělával hudební výukou dětí ve šlechtických rodinách. Vše nasvědčovalo tomu, že ho čeká velká hudební kariéra. Kvůli (nebo snad díky?) plicní chorobě, ruku v ruce s pubertou, byl však nucen změnit zaměření a novou vášní se mu stala věda. Láska k hudbě měla ale i tak v srdci severočeského rodáka nadále čestné místo.

Po dvouletém studiu na Univerzitě Karlově se stal v srpnu 1782 doktorem filozofie, poté začal studovat medicínu se zaměřením na botaniku. Právě posledně zmíněná se měla stát Haenkeho životní láskou.

Po dobu studia medicíny na univerzitě bydlel Tadeáš v domě svého profesora Josefa Bohumíra Mikana, kterému pomáhal se sběrem rostlin do univerzitní botanické zahrady. Mikan ji založil již v r. 1775, tehdy na Smíchově, ale později se přesunula na Nové Město, kde funguje dodnes. Prof. Mikan také seznámil Haenkeho s pražskými osvícenci – mezi nimi s Ignácem von Bornem nebo Karlem Egonem Fürstenbergem, spoluzakladateli Královské české společnosti nauk.

Haenke byl jako vynikající botanik přizván k přírodovědné výpravě do Krkonoš, pořádané právě Královskou českou společností nauk a vedenou geografem Tobiášem Gruberem v létě 1786. Měl na starosti botanickou část výpravy a stojí za prvním

velkým botanickým zmapováním Krkonoš. Výprava byla zásadní, dá se považovat za počátky moderních přírodních a botanických věd v Čechách. Zde Haenke vědecky popsal 272 druhů rostlin (Jeník 1986). Mezi nejvýznamnější objevy lze zařadit trávu – lipnici plihou (*Poa laxa* Haenke, obr. 2), která patří k velmi vzácným druhům. U nás roste pouze v Krkonoších, v Evropě se šíří komplex tohoto druhu vyskytuje v Pyrenejích, Alpách, Karpatech, na Korsice, ve střední Itálii a na Balkánském poloostrově.

Haenke také stojí za oddělením borovice kleče (*Pinus mugo*) jako samostatného druhu. Do té doby byla považována za součást druhu borovice lesní (*P. sylvestris*). Haenke ji popsal jako *Pinus pumilio* Haenke, dnes nese taxonomický název *P. mugo* var. *pumilio* (Haenke) Zenari.

Výsledky výpravy vyšly r. 1791 ve sborníku v Drážďanech. Za vedení botanické části výpravy dostal Haenke od Královské české společnosti nauk stříbrnou medaili a navždy se zapsal do dějin české botaniky.

Zřejmě kvůli žárlivosti, že byl na výpravu přizván Haenke, a ne Mikan, jejich přátelství podle všeho skončilo. Tadeáš však dostal nabídku dokončit studia medicíny a botaniky ve Vídni. A přijal ji. Při této části studií Haenkeho podporoval jak jeho profesor botaniky, slavný holandský přírodovědec Nikolaus Joseph von Jacquin, tak již zmíněný spoluzakladatel Královské české společnosti nauk, geolog I. von Born.

Mladý Tadeáš se chtěl soustředit na dokončení studia medicíny, ale i tak nadále pokračoval s botanizováním. Za jeho nejdůležitější botanickou expedicí z vídeňského působení je určitě nutné považovat léto 1788, kdy ho hrabě Karl Heinrich Joseph Reichsgraf von Sickingen přizval ke své vědecké cestě přes Štýrsko, Korutany, Tyrolsko a Salcburk. Na výpravě Haenke popsal několik zcela nových druhů rostlin. Výsledky cesty později přiblížil v publikaci N. J. von Jacquina.

Když v r. 1789 pořádal španělský král Carlos IV. vědeckou expedici do zámořských kolonií Španělska v Tichém oceánu, několik místních botaniků z různých důvodů pozvání na výpravu odmítlo. To přinutilo španělskou korunu hledat za hranicemi své země. A právě díky tomu se naskytla příležitost našemu krajanovi. V doporučujících dopisech ho chválil jak Jacquin, tak Born. Vyzvedli jeho vynikající znalosti španělštiny, němčiny, francouzštiny, latiny, italštiny i češtiny. Dále pak výborné schopnosti botanické a medicínské, zájem na poli zoologie, geologie a astronomie i celkově přátelskou povahu.

Než se ale mladý botanik mohl vydat na cestu, ještě musel překonat jeden drobný „zádrhel“ – rakouský císař Josef II. nechtěl přijít o učence takové kapacity, a tak Haenkemu nedovolil odjet. Když se však Tadeášovi podporovatelé za něj přimluvili a on se upsal, že se po skončení expedice navrátí do vlasti, císař nakonec přece jen kývl. A navrch přidal prostředky na nákup vědeckého materiálu a na cestu.

Životní expedice do Pacifiku

Tadeáš Haenke se do tří dnů vydal přes Paříž (kudy prošel pouhých 10 dní před pádem Bastily) do Španělska. V Madridu se setkal s králem Carlosem IV., ale když 30. červen-

ce 1789 v ranních hodinách dojel do přístavu v Cádiz, nikdo z expedice tam na něj nečekal. Kapitán Malaspina vydal rozkaz vytáhnout kotvy už v pět ráno, protože právě vály příznivé větry.

Ani tato komplikace našeho dobrodruha nezastavila a o tři týdny později se nalodil na katalánskou ochodní loď Nuestra Señora del Buen Viaje (v překladu Naše paní dobré cesty). Loď plula do Montevidea, hlavního města dnešní Uruguaye. Podle jména by se mohlo zdát, že takové lodi se nemůže nic stát. Kvůli chybě v úsudku kapitána však nedaleko jihoamerického pobřeží ztroskotala. Haenke si zachoval pouze holý život, své 8. vydání Linného Genera Plantarum a průvodní listy od španělské koruny. Díky nim se mu otevřely dveře u místodržícího v Buenos Aires, který mu poskytl peníze na vybavení a další cestu. Malaspinova expedice totiž znovu vyrazila, tentokrát 8 dní před Haenkeho příjezdem, podél jihoamerického pobřeží. Tadeáš tedy musel přejít přes pohoří And do Chile.

A tak 2. dubna 1790 v Santiagu de Chile narazil Haenke na kapitána Malaspinu a s ním i několik členů expedice, kteří

3 Italský šlechtic a mořeplavec Alessandro Malaspina (1754–1810), důstojník španělského námořnictva – kapitán expedice do španělských zámořských kolonií, jíž se T. Haenke účastnil. Olej na plátně z 19. století od neznámého autora. Zdroj: Centro Virtual Cervantes

4 Ovoce chirimoya (*Annona cherimola* Mill.) si T. Haenke v Peru natolik oblíbil, že o něm napsal v dopise z 5. června 1790 svému profesorovi, Ignáci von Bornovi, do Vídně. Foto A. G. V. Zerpa
5 až 10 Mezi rostliny popsané Tadeášem Haenkem patří evropské druhy hvozdík ledovcový (*Dianthus glacialis*, obr. 5), zvonek maličkový (*Campanula pusilla*, nyní *C. cochleariifolia*, 6), hořec ledovcový (*Gentiana frigida*, 7) a borovice kleč (*Pinus mugo*, syn. *P. montana* Mill., 8). Další nesou jeho jméno – např. filipínská *Amyema haenkeana* z čeledi ochmetovitých (*Loranthaceae*, 9) nebo jihoamerická *Vochysia haenkeana* z řádu myrtotvarých (*Myrtales*, 10). Zdroje: Die Alpenpflanzen nach der Natur gemalt (Graf a kol. 1879, 1884; obr. 5, 6 a 7), Atlas der Alpenflora (Dalla Torre 1882; 8), Flora de Filipinas (Blanco, mezi 1880 a 1883; 9) a Nova genera et species plantarum (1824–29; 10)

v hlavním městě sbírali geografická a fyzikální data. Společně se přesunuli do přístavu ve Valparaísu, kde na ně čekaly korvety Descubierta a Atrevida. Od této chvíle se na další tři roky stala Descubierta Haenkeho domovem.

Z Chile se expedice vydala do Peru, kde zakotvila na nejdělejší dobu. Při této zastávce se Haenke vydával na výpravy do vnitrozemí a sbíral a popisoval množství rostlinných druhů. Mimoto zkoumal léčivé účinky různých minerálních vod vyvěrajících na úbočí And a dělal si poznámky o splavnosti řek.

Zajímavá je poznámka v dopise, který zaslal 5. června 1790 z Limy I. von Bornovi do Vídně. Kromě popisu peripetií, kterými od nalodění v Cádiz prošel, zmiňuje: „Ach, jak rád bych Vám nabídl podnos s nejněžšími plody tropů, z nichž zmíním pouze chirimoyu (*Annona cherimoya* L.; pozn. autora: dnes *Annona cherimola* Mill.), mistrovské dílo přírody mezi všemi druhy ovoce, neboť svou kvalitou a chutí překonává ostatní.“ Tato zmínka mě samotného velmi potěšila, protože když jsem v Limě chirimoyu poprvé ochutnal, stala se hned mým nejoblíbenějším ovocem (obr. 4).

Z Peru Malaspinova expedice pokračovala přes Ekvádor, Kolumbii, Panamu, Nikaraguu a Mexiko. Při každé zastávce se Tadeáš vydával na exkurze s cílem nasbírat a popsat co nejvíce nových rostlin. Herbářové položky jednou za čas posílal, spolu s dalším materiálem nasbíraným jinými členy výpravy, do Španělska.

Poté se výprava dostala na pobřeží Severní Ameriky – do Kalifornie, Kanady a na Aljašku. V Kalifornii se na chvíli s vyprávěním zastavíme a přesuneme se do 20. století do Španělska.

V zahradách v Alhambře na jihu Španělska byl ještě v minulém století k vidění gigantický exemplář sekvoje vždyzelené. Když se fotografie oné obří sekvoje dostala ve 30. letech do rukou botanika Willise L.

Dianthus glacialis Haenke.

5

Campanula pusilla Haenke.

6

Gentiana frigida Haenke.

7

Pinus montana Mill. — Berg-Kiefer

Alpenkiefer, natl. Schweiz bis Oesterreich und Krain, Wismen, 1790—1800 M. Juni, Juli.

8

LORANTHUS FOLIIS SPARSIS—BLANCO.
—LORANTHUS MULFOLIIUS—PARR.—DC.
—DENDROPSYCHE BAHIAEANA—PARR.—DC.

9

VOEHNIA Humboldtii.

10

Jepsona, profesora na univerzitě v Berkeley, začal počítat. Podle vyprávění sekvoji nechal vysadit věvoda z Wellingtonu. Odkud se ale vzala semena tohoto druhu v Evropě už tak brzy? Po několikaletém pátrání se mu dostalo odpovědi. Haenke.

Když byla Malaspinova expedice r. 1791 v Monterey v Kalifornii, Haenke poprvé popsal a určil tento druh a pojmenoval ho ciprés roj, v češtině cypřiš červený. Současný název sekvoje vždyzelená pochází od rakouského botanika Stephana Endlichera z r. 1847. Byl to také Haenke, kdo nasbíral a poslal do Španělska semena. První sekvoje se tedy do Evropy dostaly díky českému botanikovi.

Další zajímavostí, tentokrát už z Aljašky, je Haenkeho hudební sluch. Když expedice dorazila do zálivu Yakutat, setkala se tam s místním kmenem Tlingit. Jeho členové zpívali posádce Descubierty a Atrvidy tradiční písně. Haenke zapsal čtyři z písní do not. Nedávno se tyto zápisy dostaly do rukou aljašské etnomuzikoložky Marii Williams, která podle nich písně zrekonstruovala a přidala texty. Haenkeho práce tak i dvě století po jeho smrti slouží k novým vědeckým účelům.

Dnes se na Aljašce můžeme podívat na Haenke Island, který, spolu s ledovcem Haenke, nechal na počest našeho rodáka pojmenovat sám kapitán Malaspina.

Z Aljašky se výprava přesunula zpět do Mexika a odtud potom na Mariany a Filipíny. Na Filipínách expedice zůstala půl roku, od března do prosince 1792. V březnu Haenke a dva další členové výpravy – vedoucí vědeckého týmu Antonio Pineda a druhý botanik Luis Née – zkoumali okolí sopky Albay, poté se vydali do hlavního města Filipín, do Manily.

V následujících měsících Haenke prochodil největší z filipínských ostrovů, Luzon. S hlavním cílem jako vždy – nasbírat a popsat co nejvíce rostlin. Když se však v červnu 1792 vrátil zpět do Manily, čekala na něj nemilá zpráva. Zoolog a vedoucí vědecké části expedice A. Pineda zemřel. V kostele sv. Augustina uspořádali Pinedovi druzi pohřeb a Tadeáš Haenke mu nechal sepsat latinský nápis na pomník.

Nový rok oslavila Malaspinova expedice na palubě obou lodí na cestě přes Nový Zéland, Austrálii a Vava'u. V červenci pak zakotvili opět u břehů Peru. Tady se však Haenke s přáteli naposledy rozloučil.

Původně se měl vydat přes Peru, Bolívii až do Buenos Aires, aby se zde znovu nalodil na Descubierty a vyrazil na cestu zpět do Španělska. Peru a Bolívii sice prochodil a nasbíral velké množství materiálu – v Peru dokonce jako jeden z prvních vystoupal na vrchol vulkánu Misti a popsal léčivé účinky minerálních vod Yura – v bolivijské Cochabambě se však natrvalo usadil.

Osudová Bolívie

Z Cochabamy vyrážel Haenke na botanické, geologické, zoologické, ale také sociologické výpravy a ve formě hlášen podával zprávy španělské vládě, od které nadále pobíral plat.

V Bolívii podle všeho objevil viktorii královskou (*Victoria amazonica*, syn. *V. regia*), největší leknín světa. V r. 1801 se plavil po řece Mamoré, přítoku Amazonky, spolu s otcem Cuevou. Cueva se později potkal s francouzským cestovatelem Alcidem d'Orbigny a díky jeho vyprávění máme dnes o Haenkeho nálezku viktorie informace. Situaci popisuje následovně: „Při pohledu na ni Haenke na kolena klesl a stvořitel v mohutném svém údivu nejvřelejší

díkůvdání pronášel, ano, že se taktéž delší dobu tam zdržel a jen nerad místa ta opouštěl.“

Haenkeho botanický popis viktorie královské se zatím nenašel. Je však nutné zmínit, že Královská botanická zahrada v Madridu vlastní přes 15 beden s ještě neprozkoumaným Haenkeho materiálem. Jak jsem Tadeáše „poznal“, pokud viktorii objevil, určitě si nenechal ujít příležitost ji vědecky popsat. Potvrzení tohoto faktu však čeká na probádání zmíněného materiálu.

Na řece Mamoré pak také můžeme objevit jiný druh viktorie – viktorii Cruzovu (*V. cruziana*) nebo nově popsanou *V. boliviana*. Který z těchto druhů Haenke našel, tedy nevíme.

V Cochabambě, svém novém domově, nakoupil Haenke pozemky. Přímou ve městě si zřídil ordinaci a místní obyvatelé léčil vlastnoručně připravenými medikamenty. Nikdy nezapomněl, jaké to bylo na začátku jeho kariéry, když se musel potýkat s materiálními nedostatky. Chudou část obyvatelstva proto léčil na vlastní náklady.

V r. 1806 začal zdarma aplikovat první očkování proti neštovicím v Latinské Americe. Bylo to pouhých 8 let od vůbec prvního očkování proti neštovicím na světě. Z toho tedy plyne, že ač na opačné straně zeměkoule, Haenke stále sledoval trendy ve vědě, a to především v medicíně.

Mnohými je považován za otce bolivijské botaniky. V Cochabambě založil vůbec první botanickou zahradu na jihoamerickém kontinentě a popsal stovky místních rostlin. Jeho význam pro bolivijské obyvatelé je zřetelný již jen z faktu, že v Cochabambě je po něm pojmenována nejdělsí a nejvýznamnější ulice města – Avenida Tadeo Haenke.

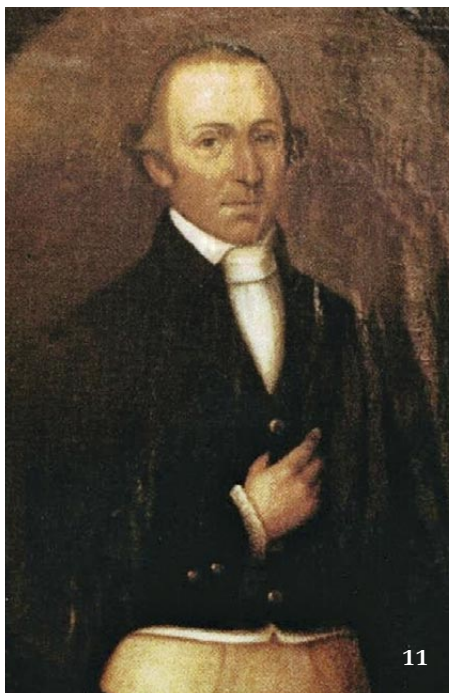
Po r. 1810 najdeme o Donu Tadeovi, jak v Bolívii našeho krajana dodnes znají, pouze málo zmínek. Je tomu tak proto, že v ten rok vypukl spor mezi zastánci španělské koruny a revolucionáři, kteří bojovali za bolivijskou samostatnost. Haenke, s přáteli na obou stranách barikády, se zajisté ocitl v nelehké pozici. Chvilí byl dokonce v Cochabambě uvězněn. Kvůli zhoršeným zdravotním podmínkám jej však propustili a poslední roky dožil na svém statku Eliconu.

Zemřel 4. listopadu 1816 za záhadných okolností. Dodnes se přesně neví jak. Podle některých teorií byl otráven – úmyslně či omylem, některé zdroje tvrdí, že se snad sám přehmátl a místo lahvičky s lékem sáhl po vlastnoručně připraveném jedu. Je pravděpodobné, že Haenkeho smrt zůstane již navždy nevyjasněna.

Haenkeho odkaz

Velikostí svých objevů a práce se Tadeáš Haenke dá připodobnit Alexandru von Humboldtovi. Proč tedy Humboldtovo jméno zná celý svět, zatímco Haenkeho jméno slyšel málokdo? Je to dáno tím, že po návratu do Španělska se kapitán Alessandro Malaspina nepohodl s králem Carlosem IV. a byl na několik let uvězněn.

Všechny sbírky a dokumenty Malaspinovy výpravy byly uzavřeny v archivech a dlouhá léta na ně nikdo ruku nevtáhl. Teprve ve 20. století začali výzkumníci pátrat po výstupech velké španělské expe-

11

11 Kopie portrétu T. Haenkeho v pokročilém věku (autor neznámý) visí na radnici v bolivijské Cochabambě, zatímco originál zdobí dům Tadeášova potomka Joa Haenkeho v tomto městě. Foto C. A. V. Leyton

12 Muzeum Tadeáše Haenkeho v jeho rodné Chřibské nabízí stálou expozici od r. 2002. Foto F. Sajdl

dice, a tak i Haenkeho objevy spatřily světlo světa.

Několik beden jeho sběrů se však dostalo do Čech přes Cádiz, kam je Haenke posílal z Ameriky jednomu obchodníkovi českého původu. Později je Kašpar hrabě Sternberg koupil do tehdejšího Vlasteneckého musea v Čechách (dnešního Národního musea), kde je zpracovával botanik Karel Presl spolu s dalšími odborníky v rámci několikadílné publikace *Reliquiae Haenkeanae* v průběhu 20. a 30. let 19. století.

Není známo, že by se Tadeáš Haenke kdy oženil. Potomka však měl minimálně jednoho. Dnes najdeme žijící příbuzné roztroušené všude po světě, např. v Bolívii,

Brazílii, Spojených státech amerických, Španělsku i ve Francii.

U jedné z rodinných větví se chybou v matrice mírně změnilo příjmení, a tak kromě Haenků chodí po světě také rodina Ahenke. Ramiro Aguilar Ahenke spolu se svou ženou Delphine žijí ve Francii. O Ramirově předkovi ledacos vědí a stále hledají nové informace. Dokonce navštívili jeho rodnou Chřibskou a muzeum mu věnované, které nechal v r. 2002 otevřít tehdejší starosta a předseda Sdružení Tadeáše Haenkeho, Josef Navrátil. „Když mi Ramiro poprvé řekl, že měl osvicenského předka takového významu, ani za mák jsem mu nevěřila,“ říká Delphine Aguilar Ahenke. „Když jsem však později o Donu Tadeovi viděla ve francouzské televizi dokument, jeho příběh mě uchvátil. Jak může takový člověk upadnout v zapomnění!? Od té doby sbíráme knihy, články a dokumenty a snažíme se dát dohromady všechny dostupné informace,“ dodává.

Kromě Chřibské se dnes můžeme s Haenkeho odkazem setkat v Praze. Z Národního musea, jako jedno ze 72 jmen významných postav české historie, hrdě vyryté shlíží i příjmení Haenke. A Náprstkovo muzeum vystavuje jeho etnografické artefakty ze Severní Ameriky. U Malé Skály, nedaleko Chřibské, stojí kamenný pomník s příjmením českoněmeckého botanika. Pomník mu nechal na památku vztyčit jeho přítel a krajan Franz Zacharias Römisch. Na Haenkeho nezapomínají ani Španělé. Od listopadu 2024 do února 2025 bylo možné v severošpanělském Santanderu zhlédnout expozici věnovanou českému účastníkovi Malaspinovy výpravy.

Haenkeho dobrodružný život upoutal rovněž pozornost botaničky, výtvarnice a odborné spisovatelky Evy Hoffmanové, která v r. 1977 vydala knihu *Věžeň z Cochabamby*. Byla ilustrována Zdeňkem Burianem a později zdramatizována Československým rozhlasem. Filmové zpracování, které by si Haenkeho příběh zasloužil, však stále na svého režiséra čeká.

Seznam použité literatury uvádíme na webových stránkách Živy.

12